

Єжи АКСЕР

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД МІСТА

Наприкінці минулого року у Варшавському Університеті відбулася міжнародна зустріч під назвою «Автономія Університету – можливості та виклики». Частина присутніх сьогодні тут гостей з України, Білорусії, Росії, Сполучених Штатів брала участь у цій зустрічі. Результати дискусії виявилися вельми цікавими, а атмосфера настільки сприятливою, що стало зрозуміло – цю тему варто розробляти й надалі.

У своїй минулорічній доповіді головну увагу я приділив питанню генези університету, котрий виник понад 900 років тому як своєрідний вияв європейської культури і функціонував автономно щодо Міста, щодо Церкви і щодо *sordidum lucrum* – спокуси легкої наживи. В ході сьогоднішнього обговорення мені б хотілося, щоб ми спільно обміркували, чим сьогодні є Місто, Церква, Держава і Гроші – стосовно яких університет за давньою традицією мусить зберігати автономію. Я пропоную поміркувати Також над питанням, чим є автономія університету у XXI столітті.

Поговорімо спочатку про Місто. Я вживаю це поняття, адже, мені здається, воно спроможне визначити рамки, щодо яких треба, але водночас і найскладніше, визначити поняття автономії. Визначення Держави, Церкви та Капіталу – простіші; натомість Місто, на мою думку, сьогодні може означати цілу сферу взаємних суспільних забов'язань, увесь простір, у якому реалізуються суспільні інтереси. Місто, стосовно самообмежуючої ролі національної держави, розірване між двома крайнощами: локальною спільнотою, в якій функціонує університет – його «малою батьківщиною» – і глобальним простором, у якому перебуває сучасна наука та освіта. Десь поміж ними перебуває те утворення, яке в наших очах набирає все чіткіших обрисів – а саме спільний освітній простір Європейського Союзу разом із низкою країн, розташованих на схід від кордонів ЄС. Вони підписали

болонську декларацію, щоб принаймні теоретично пов'язати свою університетську систему власне з цим простором.

Середньовічний університет не підкорявся юрисдикції міста, він перебував під особливою опікою короля та єпископа. Лінія поділів і конфліктів була дуже чітко визначеною. Окрім урочистих формул і святкових костюмів, а також символіки персня, берла і корзона монарха на плечах ректорів (особливо у Польщі) і окрім формули докторської присяги, сьогодні збереглося дуже небагато з того, що безпосередньо продовжує колишню університетську ситуацію. Починаючи з Французької Революції, Король, Церква і Місто в європейських освітніх системах поступово витіснялися потужною національною державою, а університет ставав органом, що формував еліту, котра мала слугувати її зміцненню.

Варто пам'ятати, що для території, з якої походить більшість присутніх у цій залі, то був особливий час, адже в тому столітті, в якому університети розквітали під егідою держави, на теренах сучасних Польщі, України, Білорусії та Литви не існувало суверенних держав. Це призводило до того, що пошук або отримання державної незалежності лише на початку ХХ століття або навіть наприкінці його стали причиною створення національної системи вищої освіти.

У цей період європейські університети стали дуже залежними від урядового фінансування, що й до сьогодні принципово відрізняє їх від американських університетів. У більшості університетів разом зі старою традицією було забуто і середньовічні привілеї (останні з них на початку ХХ століття), всюди були утворені міністерства народної освіти, які перейняли владу у вирішенні питань працевлаштування і зарплат. Лише в Англії привілеї частково залишилися збереженими. На півночі і в Центрально-Східній Європі у системі вищої освіти прийнятий централізований прусський принцип організації. В інших країнах – система французького типу: збюрократизована і підпорядкована державній цензурі.

У той період, про який згадував професор Голувка (близько 1930 року), держава гарантувала (окрім Англії) від 50% до 100% бюджету університетів, а після закінчення Другої світової війни взяла на себе весь тягар збільшення кількості студентів.

За останнє десятиліття вималювалася чітка тенденція повернення в новій формі автономії і незалежності, відібраних

державою у вищих навчальних закладів. Це пов'язано, передусім, з неконкурентноспроможністю європейських університетів на світовому ринку, а також із неспроможністю державного бюджету до подальшої оплати масової освіти на університетському рівні.

Мені бачиться в цій тенденції велика можливість побудови позитивних стосунків між Університетом і Містом. У сучасному світі такий розвиток можливий лише за умови нового переосмислення функції Міста та обов'язків Університету. У «Місті» я вбачаю громадянське суспільство, яке поступово все більше усвідомлює свої можливості. «Університет» – автономна інституція, незалежність якої приймає сучасне суспільство, за умови, що академічна спільнота зможе бути частиною цього суспільства.

На відміну від експертів OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) у представленому минулорічному звіті (R. Lambert, N. Butler, *The Future of European Universities. Renaissance or decay?*), я не вважаю, що основним недоліком наших університетів був синдром «вежі зі слонової кістки» (Ivory Tower syndrome). Навпаки, я вважаю, що позиція мешканця цієї вежі є непоганою можливістю для побудови обопільно корисних відносин з Містом, що розуміється як громадянське суспільство. Оскільки сучасне Місто, сучасне суспільство масової культури, легко й охоче береться до побудови Вавилонської вежі за підтримки мас-медіа, що ведуть пряму трансляцію з місця забудови. Вежі зі слонової кістки – це охоронні споруди, з яких подібну небезпеку легше помітити. «Мешкати у вежі зі слонової кістки» не означає, по суті, нічого іншого, окрім як (перефразую тут слова великої польської письменниці Марії Домбровської) сприяти людям зберегти дистанцію, яка гарантує незалежність.

Справжньому громадянському суспільству необхідні такі центри незалежного моніторингу реальності; особи, яким знання, пам'ять і невтручання у тимчасове дозволяють спостерігати, порівнювати і діагностувати сучасність; яким суспільство дає час і створює умови для розвитку інтелектуальної праці, що не вимірюється встановленою ринковою ціною.

Отже, перша моя теза постулює, що новий контракт, який повинні укласти університети з громадянським суспільством, має гарантувати навчальним закладам право на таке спостереження,

право, надане не з ласки, а через переконання, що Місто багато на цьому виграє. Для тих, хто полюбляє біблійні порівняння, я використаю протиставлення: вежа зі слонової кістки і Вавилонська вежа. Для тих, хто воліє економічних порівнянь, дозволю собі звернутися до аналогії «external audit» – зовнішнього контролю, що стосується функціонування демократичного суспільства.

Я маю перед собою книжку, про яку я вже згадував і яку також використовував ректор Тигельський. У ній подано досить точну діагностику європейського навчання, яка була розроблена двома англійськими авторами. У цій книжці такі поняття, як «автономія» і «незалежність університетів», фігурують чи не на кожній сторінці. Радикальне розповсюдження автономії університетів у Європейському Союзі автори цієї праці вважають основною умовою подолання наявної кризи. Під автономією розуміється свобода вищих навчальних закладів у доборі студентів, регулюванні та розподілі коштів із власної ініціативи і на власний розсуд, горизонтальних домовленостях – створенні сітки контактів між університетами. Все це є неможливим чи дуже обмеженим у наявних європейських освітніх системах. Ба більше, декотрим, вихованим у цій традиції, постулат автономії часто видається чимось жахливим, адже це держава переважно фінансує вищі навчальні заклади, які воліють бути незалежними і не мають на це коштів. Знову ж таки, відповіддю на це є контракт із Містом, контракт із громадянською спільнотою.

Ми є інституцією, яка живе за рахунок тих, хто платить податки, однак, якщо суспільство довіряє університетові, то не має приводу не надати йому автономії, необхідної для досягнення найвищого рівня, а отже, якнайкращого виконання праці для цього суспільства. Для цього необхідно перебороти двохсотлітню традицію і повернутися до середньовічних первнів – характерної свободи викладача і дослідника.

Не випадково, що у Великобританії, де великою мірою збереглася стара традиція, нові виклики були зрозумілішими і ефективніше перетвореними у новий вимір автономії. Відтак у світовому переліку університетів у першій десятці (окрім американських) лише два англійські; а в десятці найкращих не-американських – є наступні чотири, котрі спираються на британську систему. Перший європейський (дивлячись очима

англійця) навчальний заклад перебуває на 41 місці. Ось результати браку автономії!

На мою думку, Новий Контракт має забор'язувати демократичне Місто до толерантності щодо елітарних університетів. Він повинен також дотримуватися взятих централізованою державою зобов'язань виконання укладених поза університетом навчальних курсів (*curriculum*). Різні навчальні заклади можуть виконувати різні завдання, до яких зокрема можна зарахувати їхнє визначення і готовність Міста використовувати їхні пропозиції. Оскільки рішення політичних партій, що шукають визнання за допомогою популістських гасел, так само загрожують університетам, як і сучасному суспільству.

Зрозуміло, що автономія не можлива без вільного порядкування бюджетом, навіть якщо він формується з податків. Тому автономний навчальний заклад, про який ми говоримо, має ознайомити місто зі способом свого функціонування. Університет для власної вигоди повинен піддатися суспільному контролю. Проте це дуже відрізняється від того, до чого ми звикли – бюрократичного контролю і політичної цензури. Мені видається, що саме у цьому полягає основна проблема. Якщо наші і європейські університети мають амбіції до конкуренції на глобальному освітньому ринку, вони мусять шукати підтримки у суспільства – боротися за спеціальні привілеї і враховувати суспільні погляди, а не залежати від урядів держав.

На мою думку, у постсовєтській Європі сучасні умови сформувалися таким чином, що деякі великі державні університети мають шанс відіграти важливу роль у континентальному масштабі за умови, що академічна спільнота цих навчальних закладів, від ректорів до студентів, віднайде у собі сили для зміни власного способу дій і прийде до тривалого порозуміння зі спільнотою міста так, щоб обидві сторони розумілися якнайкраще. Уряд може як сприяти такому порозумінню, так і гальмувати його. Натомість, його неукладення буде лише нашою вигодою і ціну за це заплатимо, передусім, ми самі. Потенціал, який є у кількох десятків університетів Центральної і Центрально-Східної Європи, залишиться розпорошеним, а ціла зона зостанеться територією, на якій академічна освіта буде зведена до елементарної, найактивніша ж частина суспільства буде навчатися поза цим регіоном. Це буде поразкою не лише університетів як підпри-

ємств, але також поразкою громадянських суспільств у цьому регіоні, якщо вони виявляться нездатними до партнерських стосунків з рештою Європи. Польські університети мають право на укладення такого контракту, мають передбачену законом автономію, що відкриває дорогу до його укладення. Чи зможуть вони скористатися зі своїх прав? Питання є відкритим.

Переклад з польської: *Микола КОСИЦЬКИЙ*